

Vajda Júlia

**„Abda előtt -- szürkületbe *egy bakterházba *beszaladtam”,
avagy egy történet arról, ahogy a munkaszolgálatból
megszökött nők bátorsága háttérbe szorul**

HIRDETMÉNY

A honvédelemről szóló 1939: II. tc. 124. §-ában biztosított jogom alapján a zsidó férfiakat 16–60., a zsidó nőket pedig 16–40. éves életkorukig honvédelmi munkaszolgálatra igénybe veszem. Felhívom az 1884–1928. években született zsidó férfiakat és az 1904–1928. években született zsidó nőket, hogy a munkába állításuk végett 1944. évi október hó 23. napján reggel 8 órakor a férfiak a Kerepesi úti új ügető-versenypályán, a nők az Erzsébet királyné úti KISOK sportpályán jelentkezzenek. [...] Az a jelentkezésre kötelezett zsidó, aki a felhívásnak nem tesz eleget, a legsúlyosabb megtorlás alá kerül.

Beregfy Károly honvédelmi miniszter

Gyerekkorom óta hallom ezeket a történeteket: zsidó nőket, akiket 1944 októberében „összeszedtek” és valamelyik téglagyárból elindítottak, és akik azután pár óra, vagy pár nap után megszöktek. Történeteket, amelyeket oly természetesként mesélnek, meséltek azok maguk, akik ezt megtették, illetve utódaik, mintha a soá idején az a világ legtermészetesebb dolga lenne, hogy valamelyik üldözött csak úgy megszökik. Köztük volt apai nagyanyám is. Állítson emléket ez az írás, és benne Margit története, emléket az ő és a hozzá hasonlóan bátor társainak.¹

Margit, miután a vele szemben ülő fiatalember arra kérte, hogy a korábban megbeszéltek értelmében a soá túlélője mesélje el az élettörténetét, habozik: „*ühüm -- hát nemmm az egész*

¹ A HU OSA 419 gyűjteményem soá-túlélők 2004 és 2007 között készült narratív interjúit őrzi. A 310 elbeszélő közül hatan voltak ott a KISOK pályán 1944. október 23-án. Öten közülük megszöktek, aki nem, illetve akit pár nap múlva újra elvittek, az végiggyalogolta, illetve végigkínlódta az eredetileg mindükre rótt utat, ill. lágert. Vö. Vajda Júlia: „*Túl kell éljem ezt a borzalmat, hogy a poklok poklát túlélő elmesélje*”. *Múlt és Jövő*, 2012/3. 87-94.

életemet mer hát ööö *honnan kezdjem? --”, s amikor a kérdező azt a választ adja, hogy ahonnan gondolja, mert minket minden érdekel, kis nevetés után úgy folytatja, hogy „*hát csak annyit hooogy ömmm ---- tizenkét éves voltam amikor felköltöztünk Pápáról: mer ott születtem, --- és akkor az édesapám -- e- ez volt az a ház ami akkor épült, üres volt, --- és a környéken még nagyon kevés ház volt, --- és ezt a lakást bérelte ki az édesapám *és é- az egész életemet ebbe a lakásba éltem, -- a háborút is, *és mindent* -- és a családi dolgokat is --- tehát minden ehhez a lakáshoz köt engem hát tizenkét év volt a *tizenkét éves korom óta itt lakom*”, s mint aki ezzel mindent elmondott, hisz tulajdonképpen az élettörténete azonos a lakással, amelyben ülnek, hisz az látott lényegében mindent, ami vele történt, mert az, ami előtte volt, az talán – hisz kicsi volt – egyáltalán nem is fontos. Aztán nagyot ugrik időben: „--- hát akkor *onnan folytatom hogy -- ugye volt a háború”, folytatja, egy kicsit úgy, mint aki valami nem különösebben jelentős eseményt idéz fel, de aminek említése nélkül a következők nem lennének érthetőek, amivel kapcsolatban ugyanakkor azért remélhető, hogy a másik is tud róla.

S aztán, hogy „-- és ahogy -- ööö hát mások is emlékeznek rá”, folytatja, mintegy magát is megnyugtatta, hogy amit mesélni fog, az úgy igaz, ahogy az ő emlékezetében él, hisz másokban is így őrződött meg, felidézi, hogy „*október tizenötödike után volt a nyilasoknak egy felhívása -- hogy a fiatalok menjenek a KISOK-pályára --- ööö ilyen meg olyan felszereléssel -- és hát ööö *hát oda kellett menni—”, meséli, s mint egy iskoláslány, aki egy osztálykirándulásra készül, hogy „a szüleim *engem is *elvé- készítettek egy nagy hátizsákkal -- és én is a többiek közé elmentem erre a pályára ---”

Gondolhatnánk, nem is csoda ez az osztálykirándulás-hangulat, ha tudnánk, amit persze ennyiből még az őt hallgató interjúer nem tudhat, hogy épp csak a huszonegyet töltötte be ekkor Margit, s „gyerekstátuszban”, a szüleivel él még, meg persze, ha nem tudnánk – nem jönnénk rá –, hogy a 14 és 40 év közötti zsidó nőkre vonatkozó 1944. októberi felhívásról van szó, amely, mint tudjuk, nem osztálykirándulásra invitálta a zsidó lányokat: aki végigment az úton, azt még a végzete is könnyen utolérhette az Ost-wall-ig, vagy sokszor Ravensbrück-ig, vagy valamelyik másik koncentrációs táborig tartó gyalogmenetben.

De ki is ő, aki hatvan év távolából nem tartja szükségesnek, hogy születési helyén és Budapestre költözésén kívül bármibe is beavasson minket, mielőtt belekezd annak történetébe, hogy mi történt vele az után, hogy a felhívásnak engedelmessé elment a KISOK-pályára? Az interjút végighallgatva/olvasva persze kiderül róla egy s más. Megtudhatjuk, hogy ő maga és hat évvel idősebb bátyja is Pápán jöttek a világra, ahonnan 1934-ben költöztek fel Budapestre, s hogy szülei mindketten sokgyerekes, vallást tartó családok gyermekei. Meg hogy kereskedelmi érettségit szerzett bátyja 1939-ben – az akkor Romániához tartozó – Nagybányára költözött, ahová aztán hamarosan utána ment menyasszonya is, s

hogy még mielőtt – az időközben Magyarországhoz csatolt városból – 1942-ben behívták volna a fiatalembert munkaszolgálatra, megszületett kisfiuk is. S hogy aztán a báty, túlélve a Don-kanyart, 1944 februárjában visszatért Erdélybe.

Kiderül, hogy nem sokkal később – 1944 nyarán – az időközben leérettségizett Margit és a szülők eközben addigi Tátra utcai lakásukból egy pár házzal arrébb álló csillagos házba költöztek, s Margit innen indul el október 23-án a KISOK-pályára jelentkezni. S hogy elindulva a gyalogmenettel Pilisszentkereszt, Albertfalva érintésével pár nap alatt Süttőnél eléri a Dunát, majd Komáromon és Győrön áthaladva Abdát. S hogy ez az a hely, ahol azután Margit megszökik. Egy bakterházba menekül, majd egy katonai teherautó elhozza Budapestre.

Családját nem találja otthon. Tíz nappal később költözik át hozzájuk egy másik csillagos házba a Rothmere utcában.

December elején ismerős munkáscsaládhoz kerül Óbudára, ők bújtatják. Amikor elkezdődnek a bombázások, visszaköltözik szüleihez. A felszabadulást együtt élik meg a Rothmere utcában, ahonnan hamarosan visszaköltöznek a Tátra utcába.

Egy évvel később férjhez megy egy fiatalemberhez, akit a felszabadulás napjaiban ismert meg. Férjét előzőleg a nyilasok a családjával együtt a Duna-partra hurcolták: a férfi, aki a családból a gyilkosságok egyetlen túlélője, hozzájuk költözik a kétszobás lakásba. Időközben – vélhetően még azelőtt, hogy 1948-ban elköltöznek a szülőktől, s lányuk születik – megtudják, hogy Margit bátyját és családját, csakúgy, mint férje nővérét, megölték Auschwitzban. A gyereket bölcsődébe adják, Margit a HÉV-nél lesz titkárnő, férje az Ipari Minisztériumban dolgozik. Az évek során különböző tanfolyamokat végeznek, s egyre följebb jutnak a ranglétrán.

Margit apja 1958-ban hatvan évesen meghal, ők visszaköltöznek anyjához a gyerekkori lakásba. Lányuk 1971-ben – ugyanabban az évben, amikor apja meghal – elvégzi az egyetemet, s férjhez megy. Két gyereke születik, fia, az idősebb, kamaszkorában meghal egy veleszületett anyagcsere betegségben, lánya kisgyerekkorban kezdődő epilepsziája pedig súlyos tanulási és beilleszkedési zavarokat okoz nála. Margit anyja a nyolcvanas évek közepén meghal, ő maga pedig nyugdíjba megy, s egy kereskedelmi vállalatnál vállal nyugdíjasként munkát. A nyolcvanas-kilencvenes években többször utazik külföldre, többek között rokonokhoz Washingtonba, s felkeres különböző volt koncentrációs táborokat is.

Margit 1992-ben megismerkedik egy férfival, hamarosan összeházasodnak, s felhagy a nyugdíjas állással: egyikük lakását kiadják az IBUSZ-on keresztül. A férfi pár év múlva meghal, lányáék pedig intézetbe adják lányukat.

Mi hajthatta Margit családját, hogy a harmincas években Pápáról Budapestre költözzék? A világválság? Az abból eredő elszegényedés? Az úzné őket, hogy az apa nem tudja őket eltartani, s azt remélik, Budapesten több a lehetőség? Vagy valamiféle asszimilációs törekvés, feltörekvési vágy hajtaná őket? Mindenesetre, láthatóan sikerül a budapesti beilleszkedés, mindkét gyereket tudják iskolázni, s az adatok a zsidótörvények ellenére nem mutatják, hogy a családot 1942-ig nagyobb megrázkódtatások érnék.

Ugyanakkor a báty Nagybányára költözése már lehet, hogy nem független a zsidótörvényektől: elképzelhető, hogy a fiatalember a Magyarországon 1939-ben megkezdődött munkaszolgálatot – ami aztán a határmódosítással mégis utolérte – szerette volna így elkerülni. Mindenesetre amikor visszatér a Don-kanyarból, a család fellélegezhet, de csak rövid időre: ettől fogva nem kíméli őket a sors: hisz a fiatalember visszatért, de csak azért, hogy azután feleségével és újszülött kisfiával együtt mindhárman Auschwitz gázkamráiban végezzenek, majd a felszabadulás utáni időszakban is privát tragédiák sorát szenvedik el. Margit hamar társra talál ugyan, de férje is súlyos veszteségek terhét hurcolja, s aztán Margit apjának, majd férjének korai halálát az egyik unoka halála, majd a másik olyan súlyos betegsége követi, amely lehetetlenné teszi számára az önálló felnőtt életet. Ráadásul, amikor azt lát-nánk, hogy Margitra magára talán egy új partnerkapcsolatban egy békés öregkor vár, a férj hamarost bekövetkező halála véget vet a reménynek.

Margit munkaszolgálatára tűnik az egyedüli kivételnek: az egyetlen olyan drámai helyzetnek, amit ő – nyilván kellő bátorsággal és lélekjelenléttel – uralni volt képes. Dacolva a veszéllyel – talán azt érezve, hogy a sok rettenethez képest, aminek szemtanúja – már nem sokat veszíthet, döntötte el, hogy megszökik? Otthon is érezte már, amikor fel kellett venniük a sárga csillagot, majd a csillagos házba kellett költözniük, hogy fel kell adniuk azt a hitüket, hogy Magyarországon az nem történhet meg, ami a környező országokban? Vagy az október 23-a óta eltelt idők élményei hatottak rá így? Hisz tudjuk, ezekben a gyalogmenetekben az elhurcoltak sokszor napokon át nem kaptak enni, s aki lehajolt, egy csigáért, egy fűszálért, azt sokszor agyonlőtték. Meg hogy az éji szállásul kijelölt uszályokról sokan a jeges Dunába zuhantak, s ott lelték halálukat. Mégis, tudjuk, a többség mindennek ellenére, nyilván a közvetlen megtorlástól félve, nem lázadt.

Hogyan jutott Margit erre a szokatlan és bátor döntésre? Hogyan volt bátorsága nemcsak hogy kilépni a sorból, de bemenni a bakterházba? Nem félt, hogy ha nem is veszik észre, s nem lövik le, akivel benn találkozik, az feljelenti majd? S az is kérdés, hogy ha volt ott valaki, annak elárulta-e, hogy mi járban van. Hogy a segítségét kérte-e, vagy igyekezett inkább kilétét eltitkolni. Őrbódékba ugyanakkor nem szokás bemenni: feltétlenül szüksége van valami „mesére” annak, aki mégis megteszi. Az igazat mondta volna? Vagy valami mást talált volna ki? És jó szándékú segítőtőre talált? Vagy olyan helyzetbe került, ahol még inkább

félnie kellett? S aztán a katonai teherautó? Hogyan mert arra felkéretszkedni? A katonának nem merhette megvallani, hogy zsidóként menekül. De akkor mit mondott? Mivel magyarázta, hogy segítségre szorul? Hogy vészelté túl a szorongást, hogy lelepleződik az úton, s hogyan a rémületet, hogy szüleit nem találta otthon? És aztán a bujkálást a munkás-családnál, ahol tán a lelepleződéstől való félelem tartotta vissza attól, hogy a bombázásokkor lemenjen a pincébe.

Hogyan meséli majd el mindezt később, hatvan év távolából? Azután, hogy hamarosan szembesült a család soábeli veszteségeivel, bátyja, sógornője, unokaöccse halálával, s a férje révén mindazzal, ami őt érte: hogy hajszál híján maga is áldozatul esett a nyilasok gyilkosságainak, s nemcsak hogy családja nagy részét ott vesztette el, még testvéréről is megtudták, hogy megölték Auschwitzban. És hogyan hat az emlékekre az, hogy élettörténetében a következő években is csapás csapásra halmozódott?

*

„-- és én is a többiek közé elmentem erre a pályára ---”, kezdett bele, mint láttuk, korábbi élete lényegében teljes átugrásával, magának a munkaszolgálatnak az elbeszélésébe Margit. Azt hangsúlyozná, hogy együtt van sorstársaival, „a többiekkel”? Hogy nincsen egyedül? Hogy biztonságot adott neki, hogy együtt vannak? Vagy éppen ellenkezőleg, mert a tömegben úgy érezte „elvész”, „elveszti önmagát”, lenne az, ami miatt ezt hangsúlyozza? Mondata, s vele a folytatás is, hogy ui. „*na most amikor ööö --- hát már utána össze:sereglettiünk egy csomóan, fiatalok, akkor csináltak: *a fiatal lányokból egy századot, --- és elindultunk Budára*” úgy hangzik, hogy akár egy iskolai, vagy inkább egy cserkésztabori kirándulásról is szólhatna. Sőt, az is, ahogy többszám első személyben úgy folytatja, hogy egy sváb faluban volt az „*első -- éjjeli: állomáshelyünk*”. Közben a falu nevét keresgélve, mintha – abban bízva, hogy a másik tudja, hogy merre mehettek – az interjúer segítségét kérné. Aztán már szenvedő szerkezetben számol be arról, hogy „*tehénistállóba lettünk elszállásolva*”, s a váltással mintha azt üzenné, hogy már nem élte, élhette meg magát önálló cselekvőnek. Majd visszavált, s hogy „-- és ilyen fiatal nyilasok” voltak ott, mondja, s hogy a „*fiatal nőknek*” a körülbelül százfős női százada volt, „*ahol én voltam*”: megint azt gondolhatnánk, fiatal fiúk és lányok közös multságáról beszél.

A felszabadító élmény törne itt át, hogy elhagyhatta a csillagos ház zsúfoltságát? Vagy a fiatal fiúk jelenléte keltette jó érzés? Vagy az afeletti öröm, amivel szövegét folytatja, hogy „**és magyar katonák kísérték minket --- és ezek a magyar katonák nagyon nagyon rendesek voltak*”? Vagy inkább a győzelem érzéséé, hisz a magyar katonákra úgy emlékszik, halljuk a folytatásban, mint akik „*mindig védeni akartak minket a nyilasokkal szembe*”? Aztán, mintegy a magyar katonák védelmében megnyugodva, s túllépve azon, hogy nem sikerült tisztázni, melyik faluban is tértek nyugovóra, erősen küzdve a szavakkal, folytatja, hogy „---

tehát akkor öööeea ebbe aaaaz első faluba áállomásoztunk éjszaka, aztán mentiünk tovább”. Majd, mint akinek mindez csak kiindulópontul szolgált, „-----és -- hát ő az volt a feladat ---”, tér át magára a munkára, amit végeztek velük, majd ismét elkanyarodik: „ugye akkor már **közelebb** voltak az orosz csapatok”, mondja, talán, hogy érthetőbbé tegye számunkra a feladatuk, „hogy öööö **tankcsapdát**”, s a nagy-nehezen megtalált szóval elégedetlenül keresgélgni kezd, hogy „és öööö **mi a másik?** ---- öööö **na *hogy hívják a másikat? azt a keskenyebb --- árkot, --- hogy hívják azt? -- ez valami **nem to-** a tankcsapda széles, -- **lövészárok**”, s csak miután rátalált, mondja ki, amit elkezdett. Hogy „-- **ja lövészárokat kellett ásni**”, s ugyanilyen hebegve-habogva, akadozva a beszédben, hogy azután amikor elkészültek vele, akkor mentek tovább a következő faluba.**

S amikor úgy folytatja, hogy „-- **na most ez úgy nézett ki *hogy:**”, s azt hihetnénk, az ásásról vagy újabb és újabb falvokról fogunk hallani, talán mert hirtelen teljes plaszticitásukban merülnek fel emlékei, vagy hogy mi, akik hallgatjuk, jobban értsük a körülményeket, nem ezekbe merül bele, hanem, eltérül: „-- **hát ugye: egy kis tartalék élelem mindenkinél volt, -- meg meleg ruha meg satöbbi, --- de a cipők koptak el legjobban a sár meg satöbbi**”, s aztán a cipőkkel kapcsolatos nehézségeket, majd az élelmiszerek elfogyását felidézve, meglehetősen szaggatottan, a szavakat el-elharapva, arról mesél, ahogy a falvakban a náluk lévő értékekért, „**amiről ők úgy gondolták, hogy az nekik jó* egy érték**”, hogy azért cserébe „**úgy lehetett venni szalonnát, kenyeret**”, s csak eztán, hogy megemlékezett nyomorúságos körülményeiről, vagy tán inkább ügyességükről, mellyel azt enyhíteni tudták, kanyarodik vissza a munkához.

„-- [N]a most a helyzet az volt ---- hogy **borzasztó kemény volt a föld* na most mi: ilyen pesti lányok voltunk, --- és ööö -- nem voltunk hozzászokva hogy ássunk de nem de még ahhoz sem -- még a normális földet sem**”, s egy újabb kitérővel a negyvennégy-negyvenötös rettenetes hideget idézi meg, ami a földet különösen nehezen áshatóvá tette, s hogy emiatt „-- **nem *nem tudtuk azt aaaa követelményt megcsinálni**”, s bár azt várnánk, hogy az ebből eredő kínokról, az ezért járó valós, vagy rettegett megtorlásról mesél majd tovább, azt halljuk, hogy „a **mi** kíséretünkben lévő ***magyar katonáknak is *kellett adni élelmet, *mert nekik se volt elég**”, s az első értetlenkedés után, hogy miért is kellett volna nekik ezzel foglalkozniuk, az a gondolatunk támad, hogy nyilván azért, hogy megvásárolják a fentebb említett, akkor még teljesen önzetlennek tűnt rendességet. Hogy ne bántsák őket, amiért nem tudják azt a „**követelményt megcsinálni**”. De akkor miért beszélt róluk úgy, mint akik önszántukból voltak rendesek? Azért, hogy úgy érezhesse, e nyomorúságos helyzetükben is akadtak olyanok, akik nem akarták őket emberi méltóságuktól megfosztani, akik ekkor is mellettük álltak? Vagy valami másról lenne szó? E kérdésre a válasz némi kitérő után, melyben arról mesél, hogy „**éjjel meg este amikor a német tiszték nem mászkáltak ott és nézték hogy hogy dolgozunk**”, merthogy nappal, bár nem bírtak a fagyos földdel, imitálták a

munkát, érkezik: „akkor a katonák ööö segítettek és ők olyankor amikor *hát ööö ezek nem voltak ott”, s a félbeszakadó mondat nyilván csak úgy folytatódhatna, hogy megásták helyettünk az árkot. Margit tehát valóban azon igyekezett, hogy önzetlennek állítsa be a közvetve otthonról hozott értékeik fejében megvásárolt segítséget. Ugyanakkor, bár szövegéből eddig úgy tűnt, fiatal nyilasok és magyar katonák kísérik őket, most német tisztekről beszél. Akiket eddig nyilasokként emlegetett, németek lettek volna? Vagy most emlékezne rosszul? Vagy e két csoporton túl lettek volna velük német tisztek is? S bár történeti ismereteink szerint a német tiszt jelenléte nem valószínű, nem kizárható, a kérdés tétje számunkra nem a helyzet tisztázása, hanem sokkal inkább annak megértése, hogy Margit – aki láthatóan nem egy már százszor felidézett, elmesélt, s ezáltal jól begyakorolt élménysort idéz fel, s akiből így ezek hirtelen, rendezetlenül, kissé kaotikusan törnek fel, amiért, mint láttuk, sokszor kénytelen küzdeni, hogy rendet tegyen közöttük – miért esik e tévedésbe.

Továbbmenve szövege újabb – ismét zavarra utalóan sok dadogással elbeszél – kitérővel folytatódik. Egy Tátra utcai ismerősről hallunk, aki – így a történet – „*nagyon jól tudott németül, perfektül*”, s szóvá tette „*aaa német tisztnak aki ott fönn az árok fölött sétálgatott*”, hogy nekik ez a feladat túl nehéz, s ezért a tiszt lovaglópálcájával megütötte a nőt, aki – szerencsére, lévén télikabátban – nem sérült meg. A német tisztekről jutott eszébe a történet? Mert ez is velük kapcsolatos? S esetleg tényleg stimmelne, hogy – nyilasok helyett vagy mellett – valóban voltak velük német tisztek is? Vagy legalábbis valaki, akivel németül beszéltek? Könnyebb lenne Margitnak úgy látnia, hogy nem magyarok azok, akik rossz sorukért felelnek? Még a nyilasokat is „kimentené” e szerepből? Mert az őket kísérő – alkalmasint őket fizikailag is bántalmazó – fiatal nyilasokban akkor, fiatal nőként, vonzó férfiakat is látott, s ez az érzés nem egyeztethető össze az üldözőkről benne élő képpel? Ezt az ambivalenciát, az agresszorhoz való – tudattalanul megélt, de a tudatba nyilván be nem engedett – vonzódás miatti, az emlékekkel együtt feltörő szégyenérzetet lenne könnyebb ma is a történet ilyesfajta „átírásával” feloldania? Könnyebb lenne egy ilyen – az auschwitzzi beszámolókból szintúgy lovaglópálcával ítélkező, sok női szemtanú által ugyanakkor vonzó férfiként leírt Mengele-szerű – figurára tenni a felelősséget?

Majd hirtelen megint a körülményeikre tér, hogy volt, hogy pajtában aludtak, s hogy a vályúba öntött vízben mosakodtak hajnalban, s hogy ez „*kriminális*” volt. Majd arról, hogy „*voltak idősebb nők akik mondták hogy *hát hogy kell vigyázni:*”, s amikor ezt kifejti, az előbbi árnyalatnyi szexus ismét visszatér: szövege, bár meglepően „testivé” válik, az emiatti zavar is kieri belőle, amint idősebb társai szavait idézi, „*hogy a nők mittomén vattázzák jól fel magukat*”. Aztán a „testiségről” való beszédnek ez a váratlan, Margit generációjában különösen szokatlan feltörése – miután elmondta, hogy minderre a hideg és a felfázás veszélye miatt volt szükség, s hogy később Albertfalván egy nem működő papírgyárban szállásolták el őket, ahol melegvíz is volt – még erőteljesebbé válik: „*és jöttek haza ilyen * magyar*

tisztek, -- és oda bejöttek, és **azt** mondják nekü- **ja** és ottan **ők mostak*** és akkor meglátták ***hát maguknak ilyen szép fehérenműje-jeik van?**”, mondja, nyilván a testről való némileg érzéken ható beszéd miatti zavar miatt dadogva, majd úgy „csavarja” szövegét, hogy ui. „**meg voltak öö lepődve** hogy -- **hát itten nem öö nemtom milyen emberek vannak, vagy ilyen nők, hanem -- hát öö ott azér jobb napokat láttak -----**”, hogy elrejtse vele a szép fehérenműkben rejlő erotikus tartalmat, s azok csak az ő magasabb társadalmi státuszukra utaljanak.

Aztán, témát váltva, egy percen át arról mesél, amit a magyar tisztektől hallott a fronton uralkodó még rosszabb körülményekről, meg hogy egy hetet töltöttek el e Budapesthez már közel lévő gyárban, s hogy azután, bár a katonák ezt nem akarták, a nyilasok ki akarták őket „**minél előbb füstölni ebből a gyárból**”. Itt egy pillanatra nyomatékkal ejtve a szavakat visszatér a – szexuális tartalomtól talán valamelyest megfosztott – testi utalásokhoz, hogy ui. „--- **mer még melegvíz is volt** -- **tehát azér mondom hogy lehetett mosni**”, aztán – elbeszéli, hogy a nyilasok győztek ebben a katonákkal szemben, s elvitték őket a téglagyárba, s „**elkezdődött a menetelés az országúton**”. Majd váratlanul olyan rossz élményeket idéz fel, amelyek felbukkanását talán a testről való korábbi beszéd készítette számára elő.

„[H]át ott **nagyon** *sok -- rossz dolgot láttam, például az **öreg**ek *vagy **kidőltek** a menésbe, -- **mer e- annyira elfáradtak**”, s ismét akadozva beszél egy térről, ahol marhákat árultak azelőtt, s ahol egyszer éjszakáztak, s azt látta „**hogy * sok öreg meghalt, és visszatérve a cipőkre és aaaz elhasznált holmikra -- ugye *a halottakról az emberek lehúzták a cipőt: aaa hócipőt a re- a jó állapotba lévő cipőt -- aaa jó állapotba lévő meleg ruhát -----**”, s mindezt, bár ebben később elbizonytalanodva, Süttőre teszi. Ugyanakkor nem tudjuk, hogy a szavak elharapásában, elvételében, hogy például „**hócipőt a re- a jó állapotba lévő cipőt**”, mutatkozó zavar a már meg-meglebbent erotikus tartalomból eredne, vagy az eszébe jutó testi borzalmak nem hagynák nyugodni. Hisz most arról beszél, hogy valahol, talán a korábban megidézett füves területen, „**ott történt egy nagyon csúnya dolog *ezt a nőt én ismertem mer -- fűzős volt a környéken -- és hát elment be úgy az erdőbe hogy elintézte a dolgát**”, megint meglepő nyíltsággal idézve meg testi folyamatokat, s aztán, hogy „***és ezt a nőt nem tudom hány sajnos hány öö katona megerőszakolta**”. S hogy szavai hitelét tovább növelje, azt is elmondja, hogy az illető nemcsak hogy a környéken dolgozott, de szintúgy a Tátra utcában lakott, s hogy „***úgy aztán ő úgyis elmesélt aztán nekem mindent mer ismertük egymást ha nem is szorosán de úgy -- nagyjából**”. De vajon miért fontos hangsúlyoznia, hogy éppen ezt a nőt erőszakolták meg? És miért a félreérthető fogalmazás, hogy akár úgy is érthetjük, a nyomatékkal ejtett sajnos az erőszakot elkövető katonák számára vonatkozik? Meg miért, hogy – ismét nyomatékkal – úgy fogalmaz, hogy „**ő úgyis elmesélt**” mindent? Arról lenne szó, hogy valójában nem is a szomszédnőn esett az erőszak, hanem magán Margiton? Hisz tudjuk, sok esetben a „normális” életben elfogadhatatlan élményeket – s nem csak a hason-

ló megaláztatásokat, de a saját „bűnöket” is, amelyeket a hétköznapi életben az elbeszélő nyilvánvalóan nem követne el – a túlélők másvalakinek tulajdonítva, esetleg általánosan fogalmazva beszélnek el.² Az e fedőtörténet mögött megbúvó – a fiatal, szexuálisan még tapasztalatlan lány számára különösképpen borzalmas – élmény szüremkedne át a testiség, a szexus már eddig is feltűnő mértékű jelenlétén?

Esetleg az előbbi „cipős” történetbeli nyelvi (és elhelyezésbeli) zavart is egy hasonló elhárítás „felfelése” okozná? Hogy a ruhadarabok, cipők halottgyalázásnak is megélt „eltulajdonítása” miatti büntudat ellen azoknak „az emberek”-re, az általános harmadikra való kivetítése nem nyújtana tökéletes védelmet? S hogy a cipő, mint gyakori női genitália szimbólum³, említése még szorosabbra összeszőné a két önmagában is zavarba hozó, szégyentől terhelt történetet? Azután, bár az „--- és hát ööö -- hát példáulú ilyenek is történtek” mondattal mintha elbúcsúzna e különösen nehéz élményektől, mintha mégsem tudna elszakadni a témától: arról beszél, hogy „---- hát a férfiaknak aztán a **szemeteket** meg a **piszkokat** össze kellett szedni: *mer itt már vegyesen voltak, emberek, mer ugye mi megszűntünk *olyan század lenni olyan női század”. S úgy tűnik, hogy szavai, „a **szemetek** meg a **piszkok**” nem pusztán, vagy nem elsősorban a valóságos szemétre és piszokra utalnak, hiszen többesszámú alakban e szavakat inkább emberek megítélésére használja a nyelv, s ráadásul az, hogy minderről valahogy a „nők közé keveredve” esik szó, mintha azt sugallná, hogy Margit tudattalanul még mindig az erőszaktevőkkel van elfoglalva.

Aztán, mintha csakugyan képes lenne elhagyni a témát, emlékezetében „aaa bb **bécsi** * út fele vezető úton” indul el, ahol, mint mondja, „**én** ----- ö **Abda** előttig mentem: ezen az úton ---”, s itt újra megjelennek a cipők, de ezek most egészen valóságosnak tűnnek, s hosszan el is időz náluk: „**adtam** egy ***nekem** egy **magasszárú** cipóm volt -- *és az még valahogy kitartott és volt velem egy *egy öö **csináltatott** ilyen -- **lúdtalpbetét** *is volt benne hát **majdnem** egy vadonat új cipő azt odaadtam egy kislánynak, *akinek már lejött a lábáról a cipő *és amikor ----- **láttam** őt hogy megszökött -- egy lovaskocsin ült *és láttam hogy ott van rajta az én -- cipőm* és nagyon **örültem** hogy hát *van annyi esze hogy megszökött*”. Aztán, mint aki e megfestett képből éppolyan erőt merített, mint annak idején a valós látványából, elmondja, hogy „en -- na **énnál- nekem** is eljött ez az idő:”, s nem csalatkozunk, ha azt várjuk, hogy eztán saját szökése történetébe kezd, hisz azzal folytatja, hogy „Abda előtt -- **szürkületbe** *egy kis bakterházba ***beszaladtam**, ----”, mondja, mintha mi sem lenne ennél természetesebb.

* * *

² Mindenki csak arról beszél, hogy egyesek loptak, levetkőztették a halottakat stb.

³ Talán az sem véletlen, hogy ez a két „problematikus tartalom” lényegében együtt jelenik meg Margit szövegében: Freud értelmezése szerint a cipő sokszor a női genitália szimbólumaként jelenik meg.

Nem telt tehát tíz percbe sem, s Margit már szökésénél – talán élete legnagyobb tetteként megélt mozzanatánál – tart. „*[B]eszaladtam, ---- és ott egy **nagyon** nagyon rendes ilyen -- ööö vasutas férfi volt”, meséli, s hogy „-- a -- akik abba az **örházba** laktak azok **nem** voltak otthon hanem ez kezelte aaaa -- a sorompót”, s szövege mintha egy eleddig ismeretlen rendezettséget és nyugalmat árasztana, meglepetésünkre még akkor is, amikor azzal folytatja, hogy „*ez a férfi -- **levitt** engem a pincébe”. S bár eddigi tapasztalataink alapján attól tartanánk, hogy esetleg a szexuális abúzus félelme s vele összeszövődve valamiféle erotikus tartalom fog felsejleni, ehelyett szövegében nemcsak hogy nem „pénzen vett” rendességről esik szó, mint korábban a katonák esetében, de zavarttá sem válik. „---- [H]át ott egy kicsit megpihentem mer ööö mer ööö segített úgy rendbe tenni engem -- aaaa **adott** egy nagy kosarat, hogy aaaa há- hátizsákomból pakoljam át a holmikat, *és **kioktatott** *hogy itt **nem** messze van egy katonai tábor, *és hogy **én**: a bátyámhoz mentem búcsúzni, mert: -- azokat elviszik a frontra* -- tehát azt kell nekem mondani* ---- hát ilyeneke- ilyen kioktatott”, meséli, s megakadásai mintha csak a felidézéshez szükséges időt biztosítanák, nem árulkodnának nyugtalanságról. Sőt, mintha a férfi atyai gondoskodása, vagy az arra való emlékezés keltette biztonságérzetet idéznék vissza: „amikor már **egészen sötétes szürkület** volt, -- akkor **kijött** velem az országútra: ---- mert: -- egy autót egy teherautót fogott ööö nekem, és mondta hogy *ez a kislány ööö a bátyjánál volt ööö elbúcsúzni satöbbi”.

Majd így folytatja, „--- **éés két katona** ült benne. és én oda **előre** beültem közéjük”, és “hát persze mondták hogy hát mennyi zsidó hullát láttak itt”, meséli, s az akkori feszültség, a leplezendő viszolygás és rémület emléke teszi szövegét a korábbiakhoz hasonlóan ismét egyre kaotikusabbá: „---- többek között öö hát ugye: aztán egy **bizonyosra nem** tudnám megmondani hogy ööö mer akkor teljesen sötét volt *melyik ööö ilyen kis faluba vagy városba: **ők** megálltak ---- és akkor **át** kellett **szállni** mer ott öö olyan sok ember volt már”, mondja, s nem is értjük egészen, hogy mi történt. Majd azt halljuk, hogy „--- de ott már jöttek a **csendőrök** *és **mondtam** az egyik csendőrnek **képzelve elvesztettem a pokrócomat**”, meg hogy a csendőr elkezdte keresni a pokrócot. S Margit ekkor felhangzó nevetése, meg hogy szövege az elbeszélt helyzet nem egészen érthető volta ellenére összeszedettebbé válik, talán az akkori helyzet rendeződését, az akkori rémület mélyen átélt felidéződéséből való jelenbeli fellelegzését mutatja. Aztán amikor arról beszél, hogy „-- szóval én is **felevickéltem** erre a nagyobb teherautóra ahol már **sokan** ültek”, s hogy a platón fázva a fejére borította a ballonkabátját, furcsamód nem érződik az utólagos ijedelem a következő történet miatt, hogy ui. „-- és **ittthon** *vettem észre hogy **teljesen** elfelejtettem hogy öö rajtam volt a sárga csillag”. Az mintha csupán a következő mondatban, az önmaga megnyugtatót célzó mozzanatok révén válna nyilvánvalóvá: „-- de **úgy** látszik hogy aaaa a **kabát** **ujja** úgy előre lóghatott, -- és azt **senki** nem vette észre”.

Aztán azt kezdi mesélni, hogy „--- na most ööö ezen a teherautón utazott egy fiatal katona”, s hogy e közlés megint valami érzelmi terhet készít elő, jelzi, hogy amikor elkanya-

rodik, s elmeséli, hogy késő este Budapestre érve a lebombázott Margit híd körüli forgalmat német katonák irányították, hangerő-ingadozásokkal terhelt beszéde nemcsak hogy a már ismert módon akadozik, de a történetmesélés linearitása is újra és újra megbomlik. Végül elérkezik oda, hogy „és ez a **katona** fogta és ***azt** mondta hogy ő elkísér engem ***hazakísér**”, s hogy ráadásul – s ez magyarázza, mitől válhatott Margit szövege feldúlttá – „**de ez egy olyan katona volt aki azt** mondta --- **be kell állni a német hadseregbe**, -- mer **csak:** az öö akkor lehet győzni hogyha a német hadseregbe beállnak a magyarok”. Aztán, nyilván bízva abban, hogy e tény ijesztő mivolta nyilvánvaló, ezt nem fejt ki, hanem arra tér rá, hogy „--- hát egy **ilyen katonával:** mentem én ***karonfogva**”, merthogy „-- **persze:** -- ott a németek ugye látták a **katona**t szóval nem volt **igazoltatás meg semmi** -- és ő el- **eljött** velem idáig a **Tátra** utcáig. S értelmezését, hogy – a rettegés mellett, sőt, annak ellenére – ez mégis az ő hasznára vált, megint csupán a nyomatékkal ejtett szavak jelzik. Amikor végül Margit és a katona s velük mi is a Tátra utcába érünk, a lebukástól való félelem mintha fölébe kerekedne a „hivatalos közeg” kíséretéből nyert biztonságnak, s az erős hangsúlyok mellett a szó végét is elharapná: „-- **de *a mi házunk rajta volt a csillag**”. S megbontja kissé a kronologikus rendet is, amikor elmeséli, hogy „-- **na most én *elmentem a szomszéd házba mellettünk lévőbe:** és öö ugye ott nagyon jól ismertem a házfelügyelőket -- szóval ide nem csengettem be -- csak amikor már a katona **elment jóval -- akkor visszajöttem a mi házunkba**”. S gondolhatnánk, hisz ezt sejteti a szöveg „elnyugvása is”, hogy most némi nyugalom áll be, miután elmeséli, hogy a házfelügyelő engedte be.

De aztán, amikor arról beszél, hogy a platón megfázott és torokgyulladást kapott, zaklatottsága visszatér. S bár azt hihetnénk, ezt az eddigiek okozzák, hamarosan kiderül, hogy nemcsak erről van szó, hanem hogy „***itt** feküdtem **aaa** --- **aaa** házmesteréknél, ***mert a szüleim nem voltak itthon**”. S hogy a drámai hangulatot fokozza, nem a pozitív végkifejletre tér, hanem előbb nemcsak távollétük okát, hogy ui. „**kiürítették ezt a házat**”, meséli el, hanem visszaugorva az időben újabb kitérőt tesz, s elmeséli, mily zsúfoltan voltak a lakásban a nyáron, mielőtt ő elment, mert ismerősök, rokonok is odaköltöztek. S csak eztán böki ki, hogy „--- és akkor ezt a házat **ki: ürítették** -- és a **szüleimet aaa** -- **Rothemere** utcába **vitették át**”, s hogy bár ott is ugyanolyan volt a helyzet, az a ház csillagos ház maradt, „és akkor a szüleim ott voltak* és akkor **innen aaa** házmester ***másnap reggel átment ide a aaaa Rothemerébe**”, mondja akadozva, mint aki még mindig fél, hogy mi is lesz a történet vége. Aztán, bár elérkezik oda, hogy „**ott** mondta a szüleimnek* hogy **megjöttem**”, újabb kitérőben hazaérkezése dátumát keresi; de először október 15-e, épp a balsorsáért felelős dátum jut eszébe, s csak utána ér el nyelvileg is hibásan oda, hogy „**ez már volt teljesen november vége vagy december eleje**”, s hogy „--- **na** és akkor **meggyógyultam itt** önáluk -- és **azután *mentem át a -- és akkor ott is laktam a szüleimmel**”.

Aztán, mintha nem lenne különös jelentősége annak, hogy munkaszolgálatára és szökése története ezzel az összetalálkozással lezárult, nem időz el itt, hanem rögtön a nyilasok

rémtesteivel folytatja: hogy ui. „-- sajnos -- többször jöttek a nyilasok -- és onnan elvittek embereket -- és a vége *ugye az volt hogy belelőtték a Dunába”.

Mi pedig nem kísérjük tovább, ahogy az óbudai munkáscsaládnál való bujkálása története után eljut ahhoz, ahogy elfagyott lábbal ismét visszakerült a szüleihez, s ahogy egy éles váltással, hogy ui. „---- na most van egy *másik* történetem”, érdekes módon lezáratlanul hagyva saját soá-történetét, hirtelen belekezd férjhezmenésének már az üldöztetés utáni történetébe, ami – hisz helyette valójában férje Duna-parti megmenekülése történetét meséli el – visszaviszi a soához.

* * *

A legtöbb túlélő a felszabadulással lezárja saját elbeszélését. Margit azonban a férje története részletezése után visszatér házasságukra, s vele felszabadulás utáni életére. Ezt ugyanakkor – minden tragédia ellenére, de azokat röviden mindet említve – az eddigiekhez képest meglepő rövidezséggel intézi el. Végül lezárja elbeszélését: „és az anyám *nyolcvanegy márciusába halt meg ----- ennyi a mese -----*”, majd hirtelen visszaugorva szökése történetéhez kimondja, hogy: „*hát szóval ööö mondjuk bátorság kellett ahhoz -- hogy az ember beszaladjon abba aaa ööö bakterházba na és az volt az érdekes hogy az vasúti őrbódé -- ööö ba szaladtam be és az /egész életemet a HÉV-nél, helyiérdekű vasútnál töl- /szóval aaa munkaviszonyom ööö bocsánat ((nevet)) öö hát ott zajlott le az életem. a helyiérdekű vasútnál -- ennyi. -- nem tudok többet mondani*”. Majd, mégis visszatérve a férjéhez, „*ugye közbe elmeséltem nagyjából a férjemnek is a *történetét ----”, le tudja zárni elbeszélését.

* * *

Zárszában Margit ki tudta tehát mondani, hogy nem kis bátorság kellett a szökéshez. Mégis, mintha a lezárás nem lenne lehetséges a férj története nélkül: kétszer is vissza kell térnie hozzá. Ráadásul a visszakérdezés során – amibe most nincs terünk belemenni – az interjúer minden erőfeszítése ellenére sem képes érzelmeibe mélyebben elmerülni, az átélt eseményeket áttekinthetően megjeleníteni, szövege a korábban látottakhoz hasonlóan kaotikus marad. Lehetséges lenne, hogy minderről a „túlélők versenyében” – mellyel túlélő házaspárokkal interjúzva gyakran találkozunk – való alulmaradás tehetne? Lehetséges lenne, hogy úgy élte meg, környezete bagatellizálja a vele történeteket? Hogy ezáltal magára maradt volna az emlékezeti munkával, a történetek átdolgozásával? Hogy ez a magára maradás másodlagosan is traumatizálta volna? És hogy sietsége az interjú kezdetén, hogy munkaszolgálatos történetét elmesélje, e trauma feldolgozása iránti vágyából fakadna, s azt kompenzálná, hogy korábban az Auschwitzban meggyilkolt báty és a Dunából kiűszott férj történetével szemben az ő – mégoly komoly bátorságot igénylő – története mindig komolytalannak hatott?